

Л.В. Помиткіна,

професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету,
доктор психологічних наук, доцент

ВИБІР СТРАТЕГІЙ ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІЛЕЙ СТУДЕНТАМИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Помиткіна Л.В.,

ВИБІР СТРАТЕГІЙ ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІЛЕЙ СТУДЕНТАМИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті висвітлені наукові підходи до проблеми цілепокладання особистістю; поданий теоретико-методологічний аналіз особливостей прийняття рішення щодо вибору стратегій досягнення життєвих цілей особистістю; висвітлені результати емпіричного дослідження вибору студентами стратегій досягнення життєвих цілей.

Ключові слова: вибір, життєві цілі, стратегія життя, прийняття рішень, цілепокладання.

Pomytkina L.V.,

STUDENTS' CHOICE OF STRATEGIES FOR ACHIEVEMENT LIFE GOALS AS PSYCHOLOGICAL PROBLEM

The article highlights the scientific approaches to goal-setting by person; presents theoretical and methodological analysis of peculiarities of the decision making on the person's choice of strategies for achievement life goals; defines the results of an empirical study of students' choice of strategies for achievement life goals.

Key words: choice, life goals, life strategy, decision making, goal-setting.

Помыткина Л.В.,

ВЫБОР СТРАТЕГИЙ ДОСТИЖЕНИЯ ЖИЗНЕННЫХ ЦЕЛЕЙ СТУДЕНТАМИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В статье высветлены научные подходы к проблеме целеполагания личностью; подан теоретико-методологический анализ особенностей принятия решения по выбору стратегий достижения жизненных целей личностью; высветлены результаты эмпирического исследования выбора студентами стратегий достижения жизненных целей.

Ключевые слова: выбор, жизненные цели, стратегия жизни, принятие решений, целеполагание.

На сучасному етапі розвитку суспільства відбуваються глибинні зміни у свідомості людей, переорієнтація цінностей і смислів, перегляд світоглядних позицій щодо побудови власного життя. Основою власного життєтворення вчені визначають постановку життєвих цілей особистістю. Теоретико-методологічний аналіз наукових досліджень вчених показав, що до стратегічних життєвих цілей учені відносять цілі щодо визначення власної життєвої позиції, професійного самовизначення та вибору шлюбного партнера.

Особливості постановки життєвих цілей особистістю вивчали такі вчені, як А. Адлер, К.О. Абульханова-Славська, Г.О. Балл, І.А. Зязюн, В.О. Кудін, С.Д. Максименко, В.Г. Панок, В.В. Рибалка, Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко, О.К. Тихомиров та ін. Однак на сьогодні значна частина молоді перебуває у стані ціннісної та професійної невизначеності, а отже зростає потреба визначення шляхів та розробки методів підготовки молоді до постановки життєвих цілей та прийняття відповідальних стратегічних рішень щодо побудови власного життєвого шляху.

Метою статті є висвітлення психологічних особливостей вибору стратегій досягнення життєвих цілей студентами.

Поняття «вибір» вчені розглядають як обрання однієї з численних альтернатив. Аналіз мотивації міжособистісних виборів дозволяє визначити психологічні причини, за яких індивід готовий здійснити емоційний і діловий контакт з певною людиною, що пов'язано у міжособистісному спілкуванні з орієнтацією переважно на певні психологічні якості партнера. Вибір є необхідною психологічною умовою прийняття стратегічно важливого рішення, оскільки саме цей психологічний механізм дозволяє перейти від невизначеності до накреслення життєвої цілі.

У численних теоретико-методологічних працях Г.О. Балла вказується на тенденцію посилення уваги вчених до стратегічних життєвих виборів. «Безперечно, вказана увага до стратегічних особистісних виборів є цілком виправданою і зі світоглядних міркувань, і у зв'язку з проблемами надання психологічної допомоги людям, які перебувають у кризовому стані, вихід з якого неможливий без здійснення адекватного життєвого

вибору» — зазначає вчений [2, 3–13]. Досліджуючи життєві вибори у соціальній площині, дослідник пов'язує їх із людськими нормами, цінностями: «Важлива, хоч і невичерпна, роль актів вибору у процесі прийняття й реалізації особою її рішень, зокрема стратегічних життєвих рішень, великою мірою зумовлена тим, що соціальні норми, які регулюють людську поведінку, прив'язані, як правило, до «решіток» із дискретних альтернатив, між якими треба робити вибір» [2].

Г.О. Балл неодноразово підкреслює унікальність і неповторність кожного життєвого вибору та наслідків прийняття рішення: «у просторі реального життя кожний акт вибору є більш відповідальним — адже «переграти» його тут, строго кажучи, неможливо (за стародавнім висловом, не можна двічі увійти у той самий потік); у кращому разі вдається (про що вище було згадано), витративши додаткові ресурси, виправити більшою чи меншою мірою негативні наслідки вказаного акту» [2].

Таким чином, психологічний зміст актів вибору, здійснюваних людиною, може бути дуже різний, і тому прийняти рішення про обрання одного із шляхів і реалізувати це рішення є надзвичайно нелегкою справою. Важливим для нашого дослідження є те, що співвідношення виділених варіантів у здійснюваних особистістю стратегічних і тактичних виборах виявляється різним залежно від ступеня сформованості й усталеності прийнятих нею ціннісних орієнтирів.

Одним із найбільших внесків у розвиток концепції життєвих цілей, життєвого стилю і необхідності прийняття особистісних рішень зробив А. Адлер. Вчений проголосив ідею, згідно якої особистість виробляє специфічну життєву мету, використовуючи її як орієнтир. На життєву мету людини впливають її особистий досвід, її цінності, схильності та особисті якості. Життєва мета не завжди є усвідомленою. «Вона залежить від значення, якого людина надає життю. Це значення — не просто слова. Воно будується на основі її стилю життя і проходить через все життя» [10, 128–136].

Формування життєвих цілей починається у дитинстві як компенсація почуття неповноцінності, незахищеності та безпорадності у світі дорослих. Життєві цілі зазвичай служать захистом від почуття безсилля, містком із незадовольняючого теперішнього у яскраве, підвладне нам, повноцінне майбутнє життя. Потім, коли ми стаємо дорослими, у нас можуть з'явитися чіткі, логічні причини для нашого вибору кар'єри. Однак життєві цілі, які керують нами і спонукують нас до дії, формуються у ранньому дитинстві і залишаються прихованими від свідомості. Життєві цілі визначають спрямованість і кінцеву мету нашої діяльності, дозволяють сторонньому

спостерігачу пояснити конкретні аспекти нашого мислення і поведінки з точки зору цих цілей.

А. Адлер вказував, що особливості характеру не є вродженими та незмінними, вони виробляються як інтегральні частини цільової орієнтації людини. Наприклад, той, хто прагне до переваги, домагаючись особистої влади, виробляє у себе різні, необхідні для досягнення цієї цілі, якості, такі, як честолюбство, заздрість, недовіра. Таким чином, важливим аспектом, який має бути врахований як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях, є цілепокладання особистості у процесі прийняття стратегічного життєвого рішення.

Постановка життєвих цілей особистістю є невід'ємною частиною прогнозування власного майбутнього. А. Адлер вказував, що життєвий стиль — це унікальний спосіб досягнення життєвих цілей, який обирає сама особистість. Це комплекс засобів, який дозволяє пристосуватися до навколишньої дійсності. Згідно поглядів А. Адлера, ключ до розуміння поведінки людини знаходиться у прихованих цілях, якими вона керується, оскільки творча сила індивідуума організує і спрямовує його реакцію на навколишній світ. Вчений приписував особистості унікальність, самосвідомість і контроль над своєю долею — якості, які є необхідними для правильного прийняття рішень. Таким чином, людина — і картина, і художник одночасно, вона — художник своєї особистості.

Одним із перших процесів цілеутворення у контексті прийняття рішень досліджував О.К. Тихомиров, який виділив наступні механізми цілеутворення:

а) перетворення побічного результату дій у ціль на основі його усвідомлення і зв'язку з мотивом; б) перетворення неусвідомлених очікувань у ціль на стадії підготовки практичної дії; в) зміна (переформулювання) цілей при недосягненні попереднього очікуваного результату; г) засвоєння заданої цілі шляхом зв'язку її з мотивом; д) вибір однієї із множини заданих цілей; е) перетворення мотиву в мотив-ціль; ж) виділення проміжних цілей як функції перепони, спільної практичної діяльності, співвіднесення предмету із декількома потребами, часткового задоволення потреби предметом; з) перехід від попередніх до остаточних цілей; и) утворення ієрархії та часової послідовності цілей [9, 17].

Отже, сутність процесу цілеутворення полягає у формуванні образу майбутнього результату дій (у процесі спілкування чи самотійно) і прийнятті цього образу як основи для практичних чи розумових дій. Цілепокладання може бути довільним і мимовільним, виступати як процес, дія чи діяльність. Таким чином, аналіз цілепокладання включає у себе вивчення передумов виникнення нових потреб і мотивів, за яких здійснюється перехід від передумов до цілей.

К.О. Абульханова-Славська, досліджуючи стратегію життя особистості, вказувала, що вона полягає у розробці певних життєвих рішень як конструктивних способів вирішення проблем. Творчість особистості проявляється у здатності виробляти такі рішення, за допомогою яких долались би, здається, найбільш невирішені життєві проблеми. У цьому полягає сутність соціального мислення особистості, її мудрість [1].

На думку дослідниці, право і обов'язок (перед самим собою) кожної людини полягає у тому, щоб розумно розпорядитися власним життям, зуміти привести у відповідність свої, дані природою, здібності та типологічні особистісні властивості з умовами життя, його можливостями та обмеженнями.

Поняття стратегії означає здатність до самостійної побудови свого життя, до принципового, усвідомленого його регулювання у відповідності з кардинальним напрямом. На формування життєвої стратегії впливає життєва позиція людини, сукупність життєвих цілей і задач та вміння приймати відповідальні рішення. Якщо задачі вкрай примітивні, життєвий світогляд людини обмежений, не бачить життєвих перспектив, і, відповідно, необхідність у стратегії втрачається. Якщо позиція протирічлива, нестійка, стратегію побудувати важко. Отже, стратегічний план життя — своєрідна форма активного пізнання і конструктивної організації майбутнього. Вибудовуючи послідовність та визначаючи зв'язок сьогоденних і завтрашніх життєвих задач, людина здатна бачити різні варіанти їх зв'язків, уникнути помилок у прийнятті стратегічних життєвих рішень та постановці довгострокових цілей.

Таким чином, побудова стратегії передбачає постановку цілей та вміння приймати рішення. У визначенні принципів вирішення життєвих задач і полягає суть стратегії, у котрій проявляється і конструктивність, і творча активність особистості. Уміння приймати рішення відрізняє стратега у повсякденному житті; якість, перспективність, оперативність прийняття рішення відрізняють стратега від тактика.

У концепції життєтворчості Л.В. Сохань життя людини розглядається як творчий процес, у якому вона весь час повинна ставити життєві цілі та приймати рішення [8]. Особистість розглядається дослідницею як суб'єкт життя, в основі існування якого життєтворчість — духовно-практична діяльність людини, спрямована на творче проектування і здійснення її життєвого проекту. Розробляючи, коригуючи і здійснюючи свій життєвий сценарій, особистість оволодіває мистецтвом жити — особливим умінням, яке базується на глибокому знанні життя, розвитку самосвідомості та володінні системою засобів, методів і технологій життєтворчості. Життєтворчість виступає способом вирішення

повсякденних, середньотермінових і перспективних життєвих задач. Це процес впорядкування особистісної подійної картини життя, процес її удосконалення.

Таким чином, дослідниця вказувала, що кожна вільна людина має право на індивідуальний ризик виборів, постановки цілей, певних засобів вирішення життєвих задач, набуття свого індивідуального досвіду, без чого неможливе життєтворення.

В.О. Моляко визначає поняття «стратегія» як масштабне, що застосовується до великих проміжків часу, великої кількості дій [6, 55–56]. Оскільки у психології розглядають стратегію життя, стратегію поведінки і стратегію діяльності, то й конструктор реалізує і стратегію життя, і стратегію поведінки, і стратегію діяльності, а стратегії рішення задач будуть у підкореній залежності, хоча вони багато у чому визначають вищі по рангу стратегії і у кінцевому результаті складають основу інтелектуальної поведінки особистості, тому що поведінку можна розглядати як ланцюг рішення творчих, мало творчих і нетворчих, стандартних задач.

С.Д. Максименко виділяє цілепокладання центральним структурним компонентом у структурі діяльності, а процес визначення цілі — основним механізмом цілепокладання. «Займаючи центральне положення у структурі діяльності, ціль виконує регулятивну функцію у процесі її розгортання й становлення, а також у розвитку свідомості й особистості» [5, 95–97]. Аналізуючи мотиви діяльності, вчений визначає, що постановка суб'єктом задачі на основі попередніх засвоєних знань стимулює до постановки нових цілей і задач завдяки механізмам цілепокладання, які включають регуляторну основу побудови нових дій.

Т.М. Титаренко називає життєві цілі однією з форм прогнозування власного майбутнього людини, які у концентрованому вигляді відображають потреби особистості, її найважливіші інтереси [7]. Цілі можуть бути розумними і не дуже, масштабними і ситуативними, гнучкими і жорсткими. Постановка цілей повинна здійснюватися з урахуванням реальних можливостей їх досягнення, оскільки зруйнована надія є причиною найнебезпечніших стресів. Довготривалі цілі допомагають людині усвідомити смисл свого існування, конкретизувати його, віддалені — дозволяють уникнути постійних сумнівів у доречності власних рішень.

В.М. Чернобровкін визначає «сутність процесу цілепокладання як формування образу майбутнього результату дій і прийняття цього образу як основи практичних або розумових дій. Цілеутворення може бути мимовільним і довільним, виступати як процес, дія або діяльність. Отже, мета у будь-якому разі усвідомлюється,

а процес її вироблення й постановки може бути неусвідомленим» [11, 84–85].

Проблему постановки стратегічних життєвих цілей можна розглядати у контексті досліджень життєвого проектування саморозвитку особистості, які висвітлені у працях І.Г. Єрмакова, В.В. Нечипоренко, Д.О. Пузікова. Учені зауважують, що «новітні інформаційні та науково-технічні досягнення відкривають перед людиною небачені перспективи особистісного розвитку і самореалізації, небувалу свободу вибору. Водночас на людину покладається безпрецедентна відповідальність за їх реалізацію, за успішне визначення і здійснення свого життя у нових соціально-економічних і соціокультурних умовах» [4]. Життєтворчість висуває особливі вимоги до здатності та готовності жити разом з людьми, які матимуть несхожі життєві стратегії, відмінні моделі життя, різні індивідуально-особистісні життєві проекти, життєві цілі та завдання, життєві плани, створюватимуть власні засоби, технології життєздійснення.

Вирішальним, системоутворювальним елементом процесу життєтворчості особистості вчені вважають мотивацію, яка дозволяє забезпечити стійкість та позитивну динаміку, узгодити потреби і мотиви особистості, їх поєднання відповідно до магістральної життєвої стратегії, загального життєвого проекту.

Вивчаючи зв'язок між потребами і бажаннями особистості, О.І. Власова визначила ціль як образ потрібного майбутнього, у якому поєднані бажання та потреби людей, з одного боку, та їх уявлення про можливе — з іншого. Коли у змісті цілі переважають бажання без урахування можливостей, то ми маємо справу з абстрактною метою, з проектом або навіть з мрією, яка найімовірніше ніколи не буде реалізована у життя [3].

Як вказують у дослідженнях В.Г. Панок та Г.В. Рудь (В.Г. Панок, 2006), одне із вирішальних умінь особистості на життєвому шляху — вміння приймати рішення. Учені визначають життєвий шлях як сукупність подій та обставин індивідуального розвитку, які вирішально впливають на формування особистості та зумовлюють її структуру й основну життєву проблематику. При цьому особистість та умови її життєдіяльності розглядаються як єдина цілісна система життєвої ситуації особистості, що забезпечує перехід людини від минулого до майбутнього через розв'язання конкретної життєвої проблематики і механізми прийняття рішень та побудови життєвих планів.

Розкриваючи стратегії і техніки життєтворчості особистості, вчені зазначають, що переживання життя людиною може бути як усвідомленим, так і неусвідомленим, і вибір між ними може відбуватися весь час у міру вирішення

проблем, що стосуються життєвих подій і вчинків. Цей вибір створює постійні взаємопереходи від одного стилю до іншого. Таким чином, учені визначають цілеутворення та цілепокладання невід'ємною частиною розвитку особистості у побудові власного життя.

Узагальнення наведених теоретичних положень склало передумови до емпіричного дослідження особливостей вибору стратегій досягнення життєвих цілей студентською молоддю. У дослідженні взяли участь студенти вищих навчальних закладів, зокрема Національного авіаційного університету, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та Київського інституту бізнесу і технологій. Діагностичні результати були отримані за допомогою методики «Діагностика стратегій досягнення цілей» Фетискіна Н.П. визначила три основні життєві стратегії: пасивну, активно-ригідну, активно-пластичну.

Пасивна стратегія характеризується надлишковою обережністю, відмовою від першості, соціальною закритістю особистості. Активно-ригідна стратегія характеризується поєднанням активних і ригідних характеристик прояву реакцій особистості. Як відомо, активність особистості — здатність виробляти суспільно значущі перетворення у світі на основі привласнення багатств матеріальної та духовної культури, яка проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні; інтегральною характеристикою активності особистості є активна життєва позиція людини, яка виражається у її принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів, єдності слова і справи.

Ригідність вчені визначають як ускладненість у зміні накресленої суб'єктом програми діяльності в умовах, що об'єктивно потребують її перебудови. Виокремлюють когнітивну, афективну та мотиваційну ригідність. Когнітивна ригідність знаходить прояв у ускладненнях перебудови сприйняття та уявлень у ситуації, що змінюється. Афективна ригідність проявляється у застряванні афективних реакцій на змінних об'єктах емоцій. Мотиваційна ригідність проявляється в ускладненій перебудові системи мотивів в умовах, що вимагають від суб'єкта гнучкості та змін характеру поведінки. Рівень ригідності, що проявляється суб'єктом, зумовлюється взаємодією його особистісних характеристик з особливостями зовнішніх умов, які включають ступінь складності завдань, що постають перед ним, їх привабливості, наявності небезпеки, монотонності стимуляції. Отже, активно-ригідна стратегія проявляється у підвищеному прагненні до першості, лобюванні, демонстративній самопрезентації людини. Подібні особи вирізняються високою критичністю до оточуючих і низькою — до самого себе.

Активно-пластична стратегія є типовою для людей, які поєднують у собі належну «пробивну» силу з комунікативною «дипломатичністю». Таким особам притаманні адекватність цілей і способів їх досягнення, компромісність і впевненість у професійно-діяльній сфері. Змішаний тип притаманний особам без явно вираженого домінування однієї із стратегій.

У результаті обробки та узагальнення отриманих діагностичних даних ми встановили розподіл стратегій досягнення життєвих цілей студентів, який подано на *рис. 1*. Як ми бачимо, найбільша кількість респондентів (38,9 %) обрали пасивну стратегію досягнення своїх життєвих цілей. Це означає що вони не готові до відкритості та активності як у постановці й формулюванні життєвих цілей, так і у побудові власного життєвого шляху. Оскільки пасивна стратегія характеризується надлишковою обережністю, відмовою від першості, то такі студенти поводять себе досить закрито, не висловлюють своїх думок, прагнень та мрій широкому загалу, не обговорюють їх з іншими, не порівнюють з прагненнями інших, що може призводити до постановки хибних, нестійких цілей та прийняття неадекватних рішень.

Вибір активно-пластичної стратегії відповідає 32,8 % студентів і розподілився відповідно: 5,5 % студентів з високим рівнем розвитку, 27,8 % — з середнім рівнем. Високий рівень активно-пластичної стратегії притаманний лише 5,5 % студентів, що є дуже низьким показником, і означає, що активно, зі знанням справи, ставлять перед собою життєві цілі та будують власне життя лише невелика частка сучасної молоді.

Це може бути пов'язано зі страхами перед майбутнім, із впливом соціально-економічних перетворень у країні на віру у свої можливості молоді особистості, з пізнім психологічним дорослішанням та низьким рівнем розвитку самосвідомості.

Середній рівень вираженості активно-пластичної стратегії виявлено у 27,8 % студентів. Це означає, що майже третя частка студентів все ж таки намагається проявляти належну активність та комунікативну дипломатичність у постановці адекватних цілей, в обговоренні способів та засобів їх досягнення, застосовує компромісність, гнучкість та виробляє певні навички у цілепокладанні, хоча й не дуже впевнено.

Активно-ригідна стратегія притаманна невеликій частці студентів (5,5 %) і це є позитивним результатом, оскільки ця стратегія проявляється у підвищеному прагненні до першості, демонстративній самопрезентації та підвищеному бажанні добиватися свого. Подібні особи орієнтовані на досягнення за рахунок інших, використання хибних шляхів розвитку та зашкоджують побудові позитивних конструктивних стосунків у соціумі.

На жаль, 22,2 % респондентів не визначилися з обранням стратегії у постановці життєвих цілей. Це означає, що досить суттєва (майже п'ята) частина студентської молоді не переймається обдумуванням свого майбутнього наперед, не бажає напружуватися у постановці доленосних цілей та прийнятті відповідальних рішень, не вважає доцільним самостійно будувати власний життєвий шлях. Тобто можна стверджувати, що такі студенти не прийняли остаточного рішення, які життєві цілі ставити перед собою та якими шляхами їх досягати.

Отже, проведене емпіричне дослідження вказує на те, що на сьогоднішній день, на жаль, більшість студентської молоді не ставить перед собою стратегічних життєвих цілей, не вміє обирати відповідну конструктивну стратегію їх досягнення, не усвідомлює необхідності у прийнятті відповідальних доленосних рішень, які необхідні у побудові власного життєвого шляху.

У результаті теоретичного аналізу наукової літератури можна констатувати, що постановка стратегічних життєвих цілей особистістю є невід'ємною частиною планування та побудови її власного життя. Однак результати емпіричного дослідження вибору студентами стратегій досягнення життєвих цілей показали низький рівень підготовки студентів до вказаного вибору. Таким чином, необхідною є розробка та впровадження у практику ВНЗ психолого-педагогічного забезпечення з розвитку вмінь та навичок студентів щодо постановки стратегічних життєвих цілей та прийняття відповідальних доленосних рішень.

Стратегії досягнення життєвих цілей

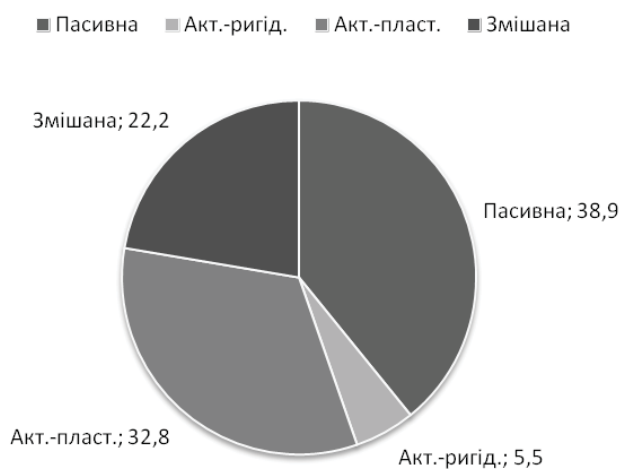

Рис. 1. Розподіл стратегій досягнення життєвих цілей студентів

ДЖЕРЕЛА

1. *Абульханова-Славская К.А.* Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
2. *Балл Г.О.* Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г.О. Балл // Соціальна психологія. — 2005. — № 1. — С. 3–13.
3. *Власова О.І.* Соціальна психологія організацій та управління. Підручник / О.І. Власова, Ю.В. Никоненко. — К. : Центр учбової літератури, 2010. — 398 с.
4. *Єрмаков І.Г.* Теорія і практика життєвого проектування саморозвитку особистості: Практико-зорієнтований посібник. — Запоріжжя : Вид-во Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. — 436 с.
5. *Максименко С.Д.* Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. Навчальний посібник для вищої школи / С.Д. Максименко. — К. : Наукова думка, 1998. — 216 с.
6. *Моляко В.А.* Психология решения школьниками творческих задач / В.А. Моляко. — Киев : Рад.школа, 1983. — 94 с.
7. *Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / За ред. Т.М. Титаренко.* — К. : Міленіум, 2005. — 336 с.
8. *Сохань Л.В.* Искусство жизнетворчества. Предназначение. Жизнетворчество. Судьба: Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий / Л.В. Сохань. — К. : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2010. — 576 с.
9. *Тихомиров А.К.* Психологические механизмы целеобразования / А.К. Тихомиров. — М. : Наука, 1977. — 258 с.
10. *Фрейдджер Р.* Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Роберт Фрейдджер, Джеймс Фейдимен. — Спб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. — 704 с.
11. *Чернобровкін В.М.* Психологія прийняття педагогічних рішень: монографія / Володимир Миколайович Чернобровкін : Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. — 448 с.
12. *Lyubov, Pomytkina.* Personal readiness of youth to making strategic life decisions / Lyubov, Pomytkina // European Applied Sciences. — Germany (Stuttgart), May, 2013, № 5. — P. 155–157.

REFERENCES

1. *Abulkhanova-Slavskaya K.A.* Strategiya zhyzni / K.A. Abulkhanova-Slavskaya. — M. : Mysl, 1991. — 299 p.
2. *Ball H.O.* Fenomen vyboru v konteksti sotsialnoi povedinky / H.O. Ball // Sotsialna psykholohiia. — 2005. — № 1. — P. 3–13.
3. *Vlasova O.I.* Sotsialna psykholohiia orhanizatsii ta upravlinnia. Pidruchnyk / O.I. Vlasova, Yu.V. Nykonenko. — K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2010. — 398 p.
4. *Yermakov I.H.* Teoriia i praktyka zhyttievoho proektuvannia samorozvytku osobystosti: Praktyko-zoriientovanyi posibnyk. — Zaporizhzhia : Vyd-vo Khortytskoho navchalno-reabilitatsiinoho bahatoprofilnoho tsentru, 2011. — 436 p.
5. *Maksymenko S.D.* Psykholohiia v sotsialnii ta pedahohichnii praktytsi: metodolohiia, metody, prohramy, protsedury. Navchalnyi posibnyk dlia vyshchoi shkoly / S.D. Maksymenko. — K. : Naukova dumka, 1998. — 216 p.
6. *Moliako V.A.* Psikhologiya resheniya shkolnikami tvorcheskikh zadach / V.A. Moliako. — Kiev : Rad.shkola, 1983. — 94 p.
7. *Osobystisnyi vybir: psykholohiia vidchayu ta nadii / Za red. T.M. Tytarenko.* — K. : Milenium, 2005. — 336 p.
8. *Sokhan L.V.* Iskusstvo zhyznetvorchestva. Prednaznachenije. Zhyznetvorchestvo. Sudba: Sotsiolohicheskiye ocherki, sotsialno-psykholohicheskiye esse, intervyyu, hlossariy / L.V. Sokhan. — K. : Izdatelskiy Dom Dmitriya Burago, 2010. — 576 p.
9. *Tikhomirov A.K.* Psikhologicheskiye mekhanizmy tseleobrazovaniya / A.K. Tykhomirov. — M. : Nauka, 1977. — 258 p.
10. *Freidzher R.* Lichnost. Teorii, uprazhneniya, eksperimenty / R. Freidzher, Dzh. Feidyomen. — Spb. : Praim-EVROZNAK, 2006. — 704 p.
11. *Chernobrovkin V.M.* Psykholohia pryiniattia pedahohichnykh rishen: monohrafiia / V.M. Chernobrovkin : Derzh. zakl. «Luhan. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». — Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. — 448 p.
12. *Pomytkina L.* Personal readiness of youth to making strategic life decisions / L. Pomytkina // European Applied Sciences. — Germany (Stuttgart), May, 2013, № 5. — P. 155–157.

Прийнято до друку — кандидат педагогічних наук, доцент Н.О. Терентьєва